

**S.D.COLLEGE HOSHIARPUR
LIST OF SUBJECTS**

	CLASS	SUBJECT	DESCRIPTION	CROSS CUTTING ISSUE
1	MCOM 4th Sem	Business ethics and corporate governance	Business Ethics: Introduction to Business Ethics, Ethics,	Professional Ethics
2	BBA 5th sem	Entrepreneurship and new venture creation	To familiarize the budding entrepreneurs with the competencies and qualities of successful entrepreneurs and to help learners understand various issues involved in setting up a private enterprise and develop required entrepreneurial skills in	Professional Ethics
3	BBA VI SEM	Business ethics and corporate governance	Familiarize the students with the importance of ethics in business and understanding of issues related to corporate social responsibility and	Professional Ethics
4	BBA V SEM	Investment management	understanding of fundamental concepts of security analyses, and working knowledge of	Professional Ethics
5	BBA II SEM	Personality development and skill development	acquisition of new skills and abilities to seize opportunities and improve productivity	Professional Ethics
6	BCOM VI SEM	Social and business	how the adoption of Business Ethics by organizations not only discourages corporate wrongdoing, but also contributes substantially in the achievement of corporate	Professional Ethics
7	BBA VI TH SEM	Human resource planning and performance management	Ethical issues and dilemmas in performance management	Professional Ethics

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

8	BBA IV TH SEM	Research Methodology	To provide knowledge to the students about fundamental of business research.	Professional Ethics
9	BSEBIOTECH VI SEM	Intellectual property rights and ethical issues in biotechnology and entrepreneurship	How to use the current intellectual property system to protect and commercialize their biotechnological invention	Professional Ethics & human values
10	BBA V TH SEM	Organizational Development	Exploration of the field of OD through its human and social process	Professional Ethics
11	BBA VI TH SEM	Project report and viva-voce	Helps students in conducting research by following a structured and scietific	Professional Ethics
12	BCOM VI SEM	Direct tax laws	Filing of return by an Individual, HUF & Firm. Filling and	Professional Ethics
13	BCOM III SEM	Goods and service Tax	Tax structure in India: Direct and Indirect taxes, Overview of Goods and services tax	Professional Ethics
14	BBA V SEM	Business environment	To acquaint the students with various environmental factors that create a profound impact on the business	Environment and sustainability
15	BCOM V SEM	Indian economy	Comparing Development Experience of Economies of India and China	Environment and sustainability
16	BCOM VI SEM	Social and business	How the adoption of Business Ethics by organizations not only discourages corporate wrongdoing, but also contributes substantially in the achievement of corporate	Environment and sustainability
17	BCOM 1/BBA1/BA1/BCA1	Environment ,road safety education, violence against women/children and drug abuse	How to protect environment	Environment and sustainability
18	BCOM 1	Psychology for managers	To provide broad understanding about basic concepts and techniques of human	Human values

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

19	MCOM IV SEM	Business ethics and corporate governance	Morals & Values	Human values
20	BA VI TH SEM	General English	The services rendered by Mother Teresa to different section of society	Human values
21	BCOM1	Environment ,road safty education,violece against women/children and drug abuse	Drug abuse: problem, prevention and management	Human values
22	BA 1	Ancient indian history from the earliest time to 1200 A.D.	Respect for elders, the concept of equality and justice	Human values
23	BA 1	Ancient indian history from the earliest time to 1200 A.D.	Joint family and place of women in society	Gender
24	BCOM V SEM	Entrepreneurship and small business	Women Entrepreneurship- Problems Faced, Suggestions, Role of Government to promote	Gender
25	BCOM 1/BBA1/BA1/BCA1	Environment ,road safty education,violece against women/children and drug abuse	Violence against women	Gender
26	BA 1st sem	English complsory		Human values
27	BA 2nd sem	English complsory		Human values
28	BA 1st sem	English complsory		Professional ethics

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

PAPER 3: MC. 403 – BUSINESS ETHICS AND CORPORATE GOVERNANCE**UNIT-I**

Business Ethics: Introduction to Business Ethics, Ethics, Morals & Values, Concepts of Utilitarianism and Universalism – Theory of rights, theory of Justice – Virtue ethics – ethics of care – Law and Ethics. The Nature of Ethics in Management Business Standards and Values, Value Orientation of the Firm. Typical Problems in Business Ethics: Environmental Pollution & Society, Marketing Ethics (in Products, Pricing, Promotion and Place) and Consumer protection – Ethics in Human Resources management (Recruitment and promotion policies, Working Conditions, Down Sizing Workforce), Ethical issues at the top management, Ethics in financial markets and investor protection – Ethical responsibility towards competitors and business partners.

UNIT-II

Complexity of Ethical Issues: Conflicts in decision making from ethical and economic point of view, Ethical Dilemma, Solving ethical dilemma Managerial integrity and decision making, Ethical Leadership: Personal Integrity and self development – wisdom based leadership, Corporate Governance: History of Corporate form and models, Corporate Objectives and goals, Ownership pattern – Issues in managing public limited firms – Agency problems, Nature & Evolution of Corporate Governance: Global and National Perspectives – Global Corporate Governance models, Anglo American and Relationship model (Germany, Japan and France) Claims of Various Stakeholders, Why governance – Changes in eighties Cadbury Report, Hampel Report and OECD Committee Recommendations – SOX Act.

UNIT-III

Internal Corporate Governance Mechanism: Board of Directors— Functional Committees of Board: Code of conduct, whistle blowers, External Corporate Governance Mechanism: Regulators, Gate keepers, Institutional Investors, Corporate raiders, Corporate Governance Ratings Corporate Governance in India: corporate form in India 50s to 90s – developments in Corporate Governance in India in nineties and 2000s – CII, Kumaramangalam, Narayanamoorthy, Naresh Chandra, JJ Irani Committee reports – Legal and Regulatory Changes – introduction and modification of Clause 49, Corporate governance in practice in India .

UNIT-IV**Cases:**

1. A Dent in Wal Mart's Public Image - The PR Strategy.
2. China Aviation Oil's Collapse: Singapore INC's challenges.
3. Child labor in Coca Industry.
4. Obesity Concerns: Burger Kings Product Revenges.
5. Bhopal Gas Tragedy

Source

- (a) Case Studies for Managers, Vol. II, IBSPCD
 (b) BECG Main Reference Book

Reference Books:

1. Velasquez, M. G., Business Ethics: Concepts and Cases, Prentice Hall of India.
2. Monks, R. / Minow, N. Corporate Governance, Blackwell.
3. Banks, Eric., Corporate Governance, John Wiley.
4. Fernando, A C., Corporate Governance, Pearson Education.
5. N. Gopalsamy : Corporate Governance : The New Paradigm, Wheeler Pub., New Delhi.
6. Surendar Kumar : Corporate Governance : A Question of Ethics, Galgotia Pub., New Delhi.
7. N. Balasubramanian : Corporate Boards and Governance, Sterling Pub., New Delhi.
8. Harvard Business Review : Harvard Business Review on Corporate Governance, Boston Harvard Business School.

Principal

S.D. College, Hoshlarpur

BBA 304: ENTREPRENEURSHIP AND NEW VENTURE CREATION

Objective: To familiarize the budding entrepreneurs with the competencies and qualities of successful entrepreneurs and to help learners understand various issues involved in setting up a private enterprise and develop required entrepreneurial skills in economic development

UNIT - I

Concept of Entrepreneurship: The evolution of the concept of entrepreneurship, John Kao's Model on Entrepreneurship, entrepreneur's role, task and personality, types of entrepreneurship. Importance of entrepreneurship, developing creativity and understanding innovation, stimulating creativity; Organizational actions that enhance/hinder creativity, Managerial responsibilities, Creative Teams, Sources of Innovation in Business, Managing Organizations for Innovation and Positive Creativity

Developing Successful Business Ideas: Recognizing Opportunities and Generating Ideas, Entry strategies: New product, Franchising, Buying an existing firm, Franchising- advantages/disadvantages of franchising; types of franchise arrangements, franchise evaluation checklist, Feasibility Analysis - Marketing, Technical and Financial Feasibility analysis, Industry and Competitor Analysis, Assessing a New Venture's Financial Strength and Viability, Writing a Business Plan, Developing an Effective Business Model

52

Unit II

Moving from an Idea to a New Venture: Preparing the Proper Ethical and Legal Foundation, Building a New-Venture Team, Leadership; Corporate Entrepreneurship, Social Entrepreneurship, Strategic planning for business; Steps in strategic planning, Forms of ownership - Sole proprietorship; partnership; limited liability partnership and corporation form of ownership; advantages/disadvantages.

Feasibility Studies - Technical, Financial, Economic, Social, Legal and Managerial

Project Appraisal Techniques

Financing entrepreneurial ventures: Managing growth; Valuation of a new company; Harvesting and Exit Strategies; Arrangement of funds; Traditional sources of financing, Loan syndication, Consortium finance, role played by commercial banks, appraisal of loan applications by financial institutions, Alternate Source of Funding: Venture capital, Angel Investment, Crowd Funding, Boot Strapping, Business Incubators, Government grants and Subsidies.

Suggested Readings:

1. Zimmerer Scarborough "Essentials of Entrepreneurship and Small Business Management" Pearson Publishing
2. David H Holt "Entrepreneurship - New venture Creation" PHI
3. Dr C B Gupta, Dr N P Srinivasan "Entrepreneurship Development" Sultan Chand and Sons
4. Vasant Desai "Dynamics of Entrepreneurship Development and Management" Himalaya Mumbai
5. Poonima M Charantimath "Entrepreneurship and Small Business" Pearson Education
6. Robert D Hisrich, Mathew J Manimala, Michael P Peters, Dean A Shepherd, "Entrepreneurship" McGraw Hill Education
7. P.C. Jain "Handbook for new Entrepreneurship" Oxford University Press
8. Mic J Dollinger "Entrepreneurship-Strategies and resources" Pearson Education Delhi

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

BBA 323: BUSINESS ETHICS AND CORPORATE GOVERNANCE

Objective: The objective of this paper is to familiarize the students with the importance of ethics in business and understanding of issues related to corporate social responsibility and corporate governance.

63

Unit 1

Business Ethics: Meaning and Concept, Principles of Business Ethics, Characteristics of Ethical Organisations, Theories of Business Ethics, Globalization and Business Ethics, Stakeholder's Protection, Corporate Governance and Business Ethics. Ethical Issues in Indian Business.

Corporate Social Responsibility: Social Responsibility of business with respect to different stakeholders, Arguments for and against social responsibility of business, Social Audit, Relation between Corporate Social Responsibility and Corporate Governance.

Unit 2

Corporate Governance: Introduction of corporate governance, the role and purpose of the corporation and governance, Theoretical aspects of corporate governance, Agency theory and separation of ownership and control, Global corporate governance models, OECD principles, Cadbury Committee Report, Role of SEBI, Corporate Governance Reforms and Initiatives in India, Corporate Governance rating.

NOTE: The question paper will include short case studies in Section – A.

Suggested Readings:

1. J.P. Sharma, *Corporate Governance, Business Ethics & CSR*, Ane Books Pvt. Ltd., New Delhi.
2. Bob Tricker, *Corporate Governance – Principles, Policies and Practice* (Indian Edition), Oxford University Press, New Delhi.
3. Andrew Crane, Dirk Matten, *Business Ethics*, Oxford University Press, New Delhi.
4. Daniel Albuquerque, *Business Ethics, Principles and Practices* (Indian Edition), Oxford University Press, New Delhi.
5. D Geta Rani and R K Mishra, *Corporate Governance – Theory and Practice*, Excel Books, New Delhi.
6. Christine A Mallin, *Corporate Governance* (Indian Edition), Oxford University Press, New Delhi.
7. Fr. Floriano C. Roa, *Business Ethics and Social Responsibility*, Rexestore.

64

Principal
S.D. College, Hoshlarpur

8. O. C. Ferrell, John Fraedrich, Linda Ferrell, *Business Ethics: Ethical Decision Making & Cases, Cengage Learning*
9. Michael Blowfield, Alan Murray, *Corporate Responsibility – A Critical Introduction*, Oxford University Press, New Delhi.

BBA 308: INVESTMENT MANAGEMENT

Objectives: To advance the understanding of fundamental concepts of security analyses, and working knowledge of portfolio management and evaluation

Unit – I

Investment – Meaning, Nature, Objectives and Process; Investment Avenues; Investment vs. Gambling; Investment vs. Speculation.

Security Analysis – Meaning of Security Analysis

Fundamental Analysis – Economic Analysis; Industry Analysis and Company Analysis

Technical Analysis – Theoretical Framework; Charts- Candlestick Chart, Line Chart and Open High Low Close Chart; Overlays- Support, Resistance and Trend Line; Market Indicators- Advance Decline Index, Absolute Breadth Index and Traders' Index, Price Indicators- Relative Strength Index, Average Directional Index and Momentum, and Volume Indicators- On Balance Volume.

Unit - II

Portfolio Management – Concept and Markowitz Model

Portfolio Selection – Overview of Capital Market Line, Security Market Line, Capital Asset Pricing Model and Arbitrage Pricing Theory

Portfolio Performance Evaluation – Sharpe, Treynor and Jensen Models

57

Suggested Readings:

1. Investment Management by V.K.Bhalla – S. Chand Publishing
2. Investment Management by Preeti Singh – Himalaya Publishing.
3. Security Analysis and Portfolio Management by Dr.PunithavathyPandian – Vikas Publishing House.
4. Security Analysis and Portfolio Management by Fischer and Jordan – Pearson Publications
5. Investment Analysis and Portfolio Management by Prasanna Chandra – Tata McGraw Hill.

Principal
S.D. College, Hosharpur

BBA125: PERSONALITY DEVELOPMENT AND PROFESSIONAL SKILLS

Objectives: Today's business context requires adaptation to change through acquisition of new skills and abilities to seize opportunities and improve productivity. This course deals with personality development, creativity skills, ethics in business and help students to acquire a range of useful strategies and other skills for enhancing their professional effectiveness.

UNIT-I

PERSONALITY DEVELOPMENT

Interpersonal Skills: Components of self-concept, factors affecting self-concept, self-management techniques, forms of interpersonal relationships, competencies and enhancing interpersonal skills.

Improving Personal Skills: improving reading skills, problem solving skills, creativity skills, listening skills, time management skills.

28

Career Development: Public speaking and presentation skills, group discussion, types of group discussions, tips for successful participation in GD, job interviews and it's types, preparation and do's and don'ts for an interview, Resume writing and job application.

UNIT-II

PROFESSIONAL SKILLS

Team Building and Negotiation Skills: Team development, conflict resolution and team behaviours, concepts and guidelines for successful negotiation, leadership skills, trends in leadership style.

Work Culture, Ethics and Stress Management: Meaning and learning organizational culture, work environment and ethics, sources of stress and ways to cope up with stress, need and importance of capacity building, zones of learning and strategies for capacity building.

Non-Verbal Communication: Work Place Etiquettes: Personal appearance, posture and gestures, facial expressions, conduct at the work place, telephone and email etiquettes.

NOTE: The question paper will include short case studies in Section – A.

Suggested Readings:

1. Chauhan, Gajendra Singh & Sharma, Sangeeta. "Soft Skills: An integrated approach to maximise personality". (2016)
2. Mitra, Barun K. "Personality Development and Soft Skills". (2014)
3. Gallagher, Kevin. "Skills Development for Business and Management Students". (2012)
4. Cheema, D S. "Personality Development (Mastering Soft Skills)". (2007)

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

BCM604: SOCIAL AND BUSINESS ETHICS

Objectives: The course aims to educate that how the adoption of Business Ethics by organizations not only discourages corporate wrong-doing, but also contributes substantially in the achievement of corporate excellence.

Unit-I

Business Ethics, Definition, Nature, Purpose, Ethical Issues in Management, Causes of Unethical Behaviour, Ethical Abuse-Values, Morals and Business Ethics-Levels of Business Ethics, Myths of Business Ethics, Relationship between Value, Morals and Ethics., Conflict of Interest.

Ethics at Workplace: Individual in Organisation, Gender Issues, Harassment, Discrimination.

Ethics in Accounting & Finance.

Unit -II

Whistle Blower Policies-Meaning, Importance and Issues.

Corporate Social Responsibility under Company Act 2013.

Ethical issues in Environment -Protection of Natural Environment, Prevention of Pollution.

Depletion and Conservation of Natural resources.

Marketing and Consumer Protection- Importance, Problems and Issues.

Suggested Readings:

1. Chakraborty , S.K. : ,Foundations of management Work - Contributions from Indian Thought: Himalaya Publishing HouseDelhi
2. Griffiths , B. : Themarriage of East and West , colling London
3. Gandhi , M.K. : The Study of My Experience with Truth, Navjivan Publishing House, Ahmedabad
4. Velasquez . M.G. : Business Ethics 5. Sekhar , R.C. : Ethical Choices in Business.

Principal
S.D. College, Hoshlarpur

BBA 329: HUMAN RESOURCE PLANNING AND PERFORMANCE MANAGEMENT

Objectives: The objective of this course is to help the students gain conceptual understanding of Human resource planning and performance management within an organization.

Unit- I

Human Resource Planning: Meaning, Features, Factors affecting HRP, Objectives, importance, types.

Human resource planning process: HRP Process, techniques of demand and supply forecasting, Problems in HRP and suggestions to effective HRP.

Career Planning and Development: Meaning, objectives, individual career planning, elements of career management programme, career stages, benefits and limitations.

Succession Planning: importance, challenges, components and suggestions.

Unit- II

Performance Management: Meaning, pre-requisites, principles, objectives, process, challenges. Performance appraisal and performance management.

Performance Planning: Features, objectives, goal setting, expectancy theory, competency mapping.

Performance Appraisal: Objectives, methods, limitations, potential appraisal.

Ethics in Performance Management: Ethical issues and dilemmas.

Suggested Readings:

1. Human Resource Planning: The Indian Dynamic by Sujata Mangaraj and Pratima Jaiswal, Mahamaya Publishing House
2. Human Resource Planning by Dipak Kumar Bhattacharya, Excel Books
3. The hand Book of Human Resource Planning by Gordon McBeath, Blackwell Publishers
4. Performance Management by A. S. Kohli and T. Deb, Oxford University Press
5. Performance Management: Key strategies and practical guidelines by Michael Armstrong, Kogan Page
6. Human Resource Management by Gary Dessler and BijuVarkkey, Pearson
7. Strategic Human Resource Management by TanujaAgarwala, Oxford University Press
8. Human Resource Management: An experiential approach by H John Bernardin, McGraw Hill
9. Human Resource Management: Text and cases by V.S.P. Rao, Excel Books

Note: Latest edition of text book must be used.

BBA 223: RESEARCH METHODOLOGY

Objective: To provide knowledge to the students about fundamentals of business research.

Unit-I

Research-Meaning, Characteristics, Types, Process and Utility. Research Design-Meaning, Types and Features of Good Research Design. Qualitative and Quantitative Research. Importance of Review of Literature. The Research Proposal. Primary and Secondary Data. Methods of Data Collection. Measurement and Scaling. Designing of Questionnaire and Schedule. Formulating Hypothesis. Ethics in Business Research.

45

Unit-II

Sampling Design and Sampling Procedure. Sampling and Non-Sampling Errors. Data Analysis and Interpretation. Hypothesis Testing-t-Test, Chi-Square Test, Test of Mean and Proportion. Report Writing. Role of Computers in Research.

Suggested Readings:

1. Kothari, C.R., Research Methods and Techniques, Wiley Eastern.
2. Bryman, A. and Bell, E., Business Research Methods, Oxford University Press, New York.
3. Carver, R.H. and Nash, J.G., Data analysis with SPSS, Cengage learning, New Delhi.
4. Kumar, R., Research Methodology- A Step by Step Guide for Beginners, Pearson Education.
5. Zikmund, W.G., Business Research Methods, Cengage Learning, Singapore.

Principal
S.D. College, Hoshlarpur

Theory : 90 marks
Int. assessment : 10 marks
Total : 100marks
Time : 3 hours

Instructions for paper setters and candidates

- Set nine questions in all. All questions carry equal marks.
- Set two questions from each Unit, and each question should be further divided in two to three parts. Any one question to be attempted from each unit.
- Five questions to be attempted.
- Question number one will be compulsory having 7-10 short answer types covering the whole syllabus (Not objective type and no short notes).

Objective: To introduce the students to intellectual rights and how to use the current intellectual property system to protect and commercialize their biotechnological invention. This course also covers the ethical issues, controversies and social-ethical impact of biotechnology on society.

UNIT – I

IPR: Introduction to Intellectual Property Rights. Tangible and intangible property. Patents: Introduction to patent law and brief history (early GATT and TRIPS), conditions for patentability; procedure for obtaining patents, patent filing through PCT, rights of a patentee; patent infringements and litigation. Indian patent laws and amendments. Patents from an international perspective.

UNIT- II

Design, copyright and Trademark:

Copyright: Registration procedure and copyright authorities; assignment and transfer of copyright, copyright infringement and exceptions to infringement; software copyright.

Designs: Introduction to the law on industrial designs; registration and piracy; international perspective; commercial exploitation and infringement.

Trademark: Importance, Registration, Trademark infringement and piracy.

54

UNIT – III

Patenting in biotechnology: Biotechnology patents and its economic, ethical and depository considerations. Patentable subject matter and legal aspects of transfer of biotechnology in India. Other multilateral treaties & International conventions – Paris convention, CBD, UPOV, PGRFA.
Writing a patent specification.
Information sources in patent literature search.

UNIT – IV

Entrepreneurship:

Entrepreneur and its types, Women Entrepreneurship, Selection of a product, Product line design and development processes, Concept of product lifecycle and product economics.

Business development: Strategies in Biotechnology, Financial support from Government especially MSMEs.

Reference Books:

1. J.E. Smith (2004). Biotechnology (Cambridge Univ. Press).
2. V. Santaniello (2000). Agriculture and intellectual property rights: economic institutional, and implementation issues in biotechnology (Edition illustrated by the author, published by the author, Hoshiarpur).
3. Thackeray, A (ed) (1998). Private science: Biotechnology and the rise of the molecular sciences (Univ. of Pennsylvania Press, Phil).
4. Inderpal Singh and Baljinder Kaur (2006) Patent law and Entrepreneurship. Kalyani Publishers, India.

Principal

S.P. College, Hoshiarpur

BBA 309: ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT

Objectives: This course offers an exploration of the field of OD through its human and social process and address new management and OD paradigms in rapidly changing context of Globalization and Organizational Change.

UNIT - I

INTRODUCTION: Organizational Development- Definition, Characteristics, Evolution, Process, Benefits and Limitations, Values, Assumptions and Beliefs in OD.

OD MODELS: Kurt Lewin and Burke – Litwin models of Organizational Change, Systems Theory, Participation and Empowerment, Teams and Team Work.

OD PROCESS: The Six Box Model, Third wave consulting, Phases of OD Programs, Change Management Models, The Generic Parallel Learning Structure Intervention Process, Steps to Transforming an Organization.

UNIT - II

OD INTERVENTIONS: Factors to Plan and Implement OD, Results of OD Interventions, Classification of OD Interventions, OD Consultation: Process Consultation, Coaching and Counseling Interventions, Team Building: Gestalt Approach to Team Building, Techniques in Team Building.

APPLICATIONS OF OD : Socio-Technical Systems, Self-Managed Teams, MBO and Appraisal, Quality Circles, Quality of Work Life, Total Quality Management, Self-Design

58

Systems, High Performance work systems.

NOTE: The question paper will include short case studies in Section – A.

Suggested Readings:

1. Wendell French, Cicil, H. Bell, Jr. (6e) "Organization Development", Prentice Hall of India.
2. Wendell French, Cicil, H. Bell, Jr, Veena Vohra, "Organization Development", 2006, Pearson Education.
3. Thomas G. Cummings, Christopher G Worley, "Organization Development and Change", 2007, Thomson, 8th Ed.
4. S. Ramanarayan, T.V. Rao, Kuldeep Singh, "Organization Development- Intervention and Strategies", 2006, Response Books.
5. Kavitha Singh, "Organization Change & Development", 2005, Excel Books.

Rao
Principal
J.D. College, Hoshlarpur

BBA 324: PROJECT REPORT AND VIVA VOCE

The projects have to be submitted during 6th Semester. Projects have to be submitted in duplicate. For conducting research, a structured and scientific approach should be followed by students. Apart from introduction chapter, research project should have chapters related to review of literature (in brief), research methodology, data analysis and interpretation and summary and conclusion.

Viva Voce is to be conducted by an external examiner.

Principal
S.D. College, Hoshangpur

SEMESTER –VI

BCM 601: DIRECT TAX LAWS

Objective: The objective of the course is to impart basic knowledge of the provisions of Income tax laws in India.

UNIT – I

Deemed Incomes and Clubbing of Incomes (Aggregation of Incomes). Set-off and Carry Forward of Losses, Deductions to be made in Computing the Total Income. Rebate & Relief.

Assessment of Individual.

UNIT –II

Assessments of HUF, Association of Persons & Firm.

Income Tax Authorities, Procedure of Assessment (Practical aspects of Filing of Return to be stressed), Penalties, Deduction & Collection of Tax at Source. Advance Payment of Tax. Appeals & Revision.

Note: The paper setter will consider the changes up to 30th September of relevant year.

Practical Work:

1. Filing of return by an Individual, HUF & Firm.
2. Filling and Submission of TDS Form.

Suggested Readings:

1. Students' Guide to Income Tax - Dr. Vinod K. Singhania & Dr. Monica Singhania. (Taxmann Publications, New Delhi)
2. Income Tax Law and Accounts—Dr. H.C. Mehrotra & Dr. S.P. Goyal (Sahitya Bhawan Publications, Agra)
3. Income Tax – Dr. Garish Ahuja & Dr. Ravi Gupta (Bharat Publications, New Delhi)

Principal
S.D. College, Hoshlarpur

BCM-306: GOODS AND SERVICE TAX

Objective: Understanding of Basics of GST

Unit I

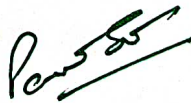
Tax structure in India: Direct and Indirect taxes, Overview of Goods and services tax, Implementation of GST: GST Council, Reasons for GST introduction: Pros & Cons, Registration: Persons liable for Registration- Procedure of registration- Exemption from Registration, Administration: Officers under GST- their appointment and powers, Levy and collection of CGST/ SGST, Composition levy scheme, Input tax credit(Simple problems) , Time of supply, Tax invoice, Credit and debit notes.

Unit II

IGST Act, 2017: Definitions- Supplies in the course of inter state trade or commerce- Supplies in the course of intra state trade or commerce- Levy and collection of IGST- Place of supply, Exemption from GST, Value of supply: Computation of taxable value & tax liability- Valuation rules, Returns and Payment under GST, Refund of taxes, Offences and penalties, GST portal: GSTN, GSP's and ASP's.

Reference books:

1. The Central Goods and Services Tax Act, 2017 of Ministry of Law and Justice (Legislative Department) 12th April, 2017) published in The Gazette of India dated 12th April, 2017.
2. Taxmann's GST Ready Reckoner Updated till 18th June, 2017.
3. Taxmann's GST Manual-Enforced w.e.f.1.7.2017.
4. GST Ready Reckoner by CA Kesha R Garg, Bharat Law House, Delhi.
5. Goods and Services Tax in India ----- Notifications by Government of India
6. GST Bill 2012
7. Integrated Goods and Services Tax Act 2017

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

BBA 303: BUSINESS ENVIRONMENT

Objectives: The main objective of the course is to acquaint the students with various environmental factors that create a profound impact on the business organization. It would also make the students capable of analyzing and understanding the implications of different macroeconomic policies implemented by the Government.

Unit- I

Theoretical Framework of Business Environment: Concept, Significance and Nature of Business Environment; Elements of Environment- Internal, External, Micro and Macro; Interaction Matrix between various Environmental Factors.

Environmental Analysis: Need, Process, Techniques & Limitations of Environmental Analysis.

Economic Environment: Key Elements of Economic Environment – Economic factors, Economic Systems, Economic Planning – Objectives & Strategies of Current Five Year Plan, Formation and Functions of NITI Aayog, Economic Policies – Industrial, Monetary & Fiscal (Tools & Latest Policies).

Political & Legal Environment: Key Elements of Political Environment, Relationship between Business and Government, Economic Role of Government.

Unit- II

Socio-Cultural Environment: Nature and Impact of Culture on Business, Social Responsibilities of Business, Social audit, Emergence of Middle Class and its influence on Business

International Trade Environment (a brief overview) - Mercantilism, Absolute Advantage, Comparative Advantage, Factor Endowment, Product life cycle, Porter's Diamond Model, Government Influence on Trade- Tariff and non- tariff measures.

51

International Organizations: WTO- Its Objectives, principles, organizational structure and functioning. An overview of- UNCTAD, World Bank and IMF.

Trends in India's Foreign Trade- volume, composition and direction of trade, Balance of payment crisis, EXIM Policy

Suggested Readings:

1. Cherunilam, Francis; *Business Environment- Text and Cases*, Himalaya Publishing House.
2. Aswathappa, K.; *Essentials of Business Environment*, Himalaya Publishing House.
3. Fernando, A.C.; *Business Environment*, Pearson Education.
4. Dutt & Sundaram; *Indian Economy*, S. Chand & Sons.
5. Paul, Justin; *Business Environment-Text and Cases*, Tata McGraw Hills Pvt. Ltd.
6. Adhikary, M; *Economic Environment of Business*, Sultan Chand & Sons.

Note: Latest edition of text book must be used.

BCM 503: INDIAN ECONOMY

Unit – I

- i) State of Indian Economy at the time of Independence.
- ii) Nature of Indian Economy.
- iii) Features and Appraisal of Economic Reforms Programme.
- iv) Comparing Development Experience of Economies of India and China.
- v) National Income of India – Estimates, Inter-regional Variations in National Income.
- vi) Demographic Features of Indian Population, Demographic Dividend.

Unit – II

- i) Indian Public Finance: The Indian Tax Structure, Public Expenditure, Public Debt.
- ii) Capital Market: Growth, Problems and Reforms since 1991.
- iii) External Sector: Contemporary Problems of India's International trade, Balance of Payments Position, Foreign Trade Policy.
- iv) Economic Planning in India – Objectives, Achievements and Failures, Latest Five Year Plan in India, NITI Aayog.

Suggested Readings:

1. Bhahmananda, P.R. And Panchmukhi, V.R.(eds.) 1987 – Development Process of Indian Economy, Himalaya Publishing House, Bombay.
2. Jalan, Bimal 1992: the Indian Economy – Problems and Prospects, Viking, NewDelhi.
3. Ahluwalia, I.J. and Little, IMD(eds.) 1998: India's Economic Reforms and Development. (Essays in Honour of Manmohan Singh), OUP, NewDelhi
4. Nagraj, R.2006: Aspects of India's Economic Growth and Reforms, academic Foundations, New Delhi.
5. Puri, V.K. and Misra, S.K.: Indian Economy, Latest Edition, Himalaya PublishingHouse
6. Datt and Mahajan: Indian Economy, S. Chand and Company, LatestEdition
7. Dhar, P.K.: Indian Economy – Its Growing Dimensions (Latest Edition), Kalyani Publishers
8. Economic Survey: Government of India, Latest Issue
9. Economic and Political Weekly: Various Issues

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

ENVIRONMENT, ROAD SAFETY EDUCATION, VIOLENCE AGAINST WOMEN
/CHILDREN AND DRUG ABUSE

* Total duration of the whole paper(Consisting of four parts) shall be of 2 hours, carrying 100 marks in whole, divided into the ratios of 40:20:20:20

Note: The syllabus has 15 topics to be covered in 20 hour lectures in total, with 2 lectures in each topic from 2 to 11 and one each for the topics 1 and 12 to 15.

1. Environment Concept:

Introduction, concept of biosphere – lithosphere, hydrosphere, atmosphere; Natural resources – their need and types; Principles and scope of Ecology; concepts of ecosystem, population, community, biotic interactions, biomes, ecological succession.

2. Atmosphere:

Parts of atmosphere, components of air; pollution, pollutants, their sources, permissible limits, risks and possible control measures.

Principal
S.D. College, Doshiarpur

3. Hydrosphere:

Types of aquatic systems; Major sources (including ground water) and uses of water, problems of the hydrosphere, fresh water shortage; pollution and pollutants of water, permissible limits, risks and possible control measures.

4. Lithosphere:

Earth crust, soil – a life support system, its texture, types, components, pollution and pollutants, reasons of soil erosion and possible control measures.

5. Forests:

Concept of forests and plantations, types of vegetation and forests, factors governing vegetation, role of trees and forests in environment, various forestry programmes of the Govt. of India, Urban Forests, ChipkoAndolan.

6. Conservation of Environment:

The concepts of conservation and sustainable development, why to conserve, aims and objectives of conservation, policies of conservation; conservation of life support systems – soil, water, air, wildlife, forests.

7. Management of Solid Waste:

Merits and demerits of different ways of solid waste management– open dumping, landfill, incineration, resource reduction, recycling and reuse, vermicomposting and vermiculture, organic farming.

8. Indoor Environment:

Pollutants and contaminants of the in-house environment; problems of the environment linked to urban and rural lifestyles; possible adulterants of the food; uses and harms of plastics and polythene; hazardous chemicals, solvents and cosmetics.

9. Global Environmental Issues:

Global concern, creation of UNEP; Conventions on climate change, Convention on biodiversity; Stratospheric ozone depletion, dangers associated and possible solutions.

10. Indian Laws on Environment:

Indian laws pertaining to Environmental protection: Environment (Protection) Act, 1986; General information about laws relating to control of air, water and noise pollution, What to do to seek redressal.

11. Biodiversity:

What is biodiversity, levels and types of biodiversity, importance of biodiversity, causes of its loss, how to check its loss; Hotspot zones of the world and India, Biodiversity Act, 2002.

12. Noise and Microbial Pollution:

Pollution due to noise and microbes and their effects.

13. Human Population and Environment:

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

Population growth and family welfare programme, Human Health, HIV-AIDS, Human Rights.

14. Social Issues:

Environmental Ethics: Issues and possible solutions, problems related to lifestyle, sustainable development; Consumerisms and waste generation.

15. Local Environmental Issues:

Environmental problems in rural and urban areas. Problem of Congress Grass & other weeds, problems arising from the use of pesticides and weedicides, smoking etc.

Practical

Depending on the available facility in the college, a visit to vermicomposting units or any other such non-polluting eco-friendly site or planting/caring of vegetation/trees could be taken.

Examination Pattern:

A qualifying paper of 40 marks comprising of forty multiple choice questions (with one correct and three incorrect alternatives and no deduction for wrong answer or un-attempted question), and of 1 hour duration.

The students have to obtain 33% marks to qualify the paper. The marks are not added / included in the final mark sheet.

UNIT II (ROAD SAFETY)

Concept and Significance of Road Safety.

Role of Traffic Police in Road Safety.

Traffic Engineering – Concept & Significance.

Traffic Rules & Traffic Signs.

How to obtain Driving License.

Traffic Offences, Penalties and Procedures.

Common Driving mistakes.

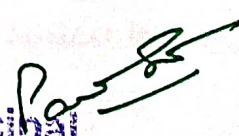
Significance of First-aid in Road Safety.

Role of Civil Society in Road Safety.

Traffic Police-Public Relationship.

Note : Examination Pattern :

- The Environment and Road Safety paper is 60 marks.

Principal
S.D. College, Hoshlarpur

- Sixty multiple choice questions (with one correct and three incorrect alternatives and no deduction for wrong or un-attempted questions).
- The paper shall have two units: Unit I (Environment) and Unit II (Road Safety).
- Unit II shall comprise of 20 questions with minimum of 1 question from each topics 1 to 10. The entire syllabus of Unit II is to be covered in 10 hours.
- All the questions are to be attempted.
- Qualifying Marks 33 per cent
- The paper setter is requested to set the questions strictly according to the syllabus.

Suggested Readings

The Motor Vehicle Act, 1988 (2010), Universal Law Publishing Co. Pvt. Ltd., New Delhi.

Road Safety Signage and Signs (2011), Ministry of Road Transport and Highways, Government of India.

Websites:

www.chandigarhpolice.nic.in

www.punjabpolice.gov.in

www.harvanapolice.gov.in

www.hppolice.nic.in

SYLLABUS ON "VIOLENCE AGAINST WOMEN & CHILDREN" AT UNDER-GRADUATE LEVEL

UNIT III OF COMPULSORY PAPER ON ENVIRONMENT & ROAD SAFETY EDUCATION

AS PART OF SEMESTER - II

Unit – III

VIOLENCE AGAINST WOMEN & CHILDREN

1. Concept and Types of Violence: Meaning and Definition of violence; Types of Violence against women – domestic violence, sexual violence (including rape), sexual harassment, emotional/psychological violence; Types of Violence against children – physical violence, sexual violence, verbal and emotional abuse, neglect & abandonment.

2. Protective Provisions of IPC on Domestic Violence & Sexual Violence against Women:

Dowry Death – Section 304B;

Rape – Sections 375, 376(1), 376A, 376B, 376C, 376D and 376E;

Cruelty – Section 498A;

[Signature]
Principal
S.D. College, Hoshiarpur

Insult to Modesty – The Indian Penal Code does not define the word eve-teasing; there are three sections which deal with crime of eve-teasing. These are Sections, 294, 354 and 509 of Indian Penal Code. Section 509 of the Indian penal code defines (Word, gesture or act intended to insult the modesty of a woman), Section 294 – (Obscene acts and songs) and Section 354 (Assault or criminal force to woman with intent to outrage her modesty);

Hurt & Grievous Hurt Provisions – Sections 319 to 326;

Acid Attacks – Sections 326A and 326B;

Female Infanticide – Section 312, Section 313 of Indian Penal Code (Causing miscarriage without women's consent) and section 314;

Sexual Harassment – For providing protection to working women against sexual harassment, a new section 354 A is added; 354 B (Assault or use of criminal force to women with intent to disrobe); 354 C Voyeurism; 354 D (Stalking). All these provisions are added in IPC to protect women against acts of violence through Criminal Law (Amendment) Act, 2013; Human Trafficking and Forced Prostitution- Sections 370 and 370A

3. Protective Laws for Women:

3.1 Provisions of Protection of Women Against Domestic Violence Act 2005 – Definition, Powers of the Magistrate and Protection Officers, Protection order, Residence order, Monetary relief, Custody order and Compensatory order.

3.2 The Sexual Harassment of Women at Workplace (Prevention, Prohibition and Redressal) Act, 2013 – Definition, Internal Complaint Committee, Local Complaint Committee, Procedure adopted by Committee for punishing accused.

4. Protective Provisions of IPC regarding Sexual Violence against Children:

Section 293 (sale etc. of obscene objects to young persons); 294 (obscene acts & songs); 305 (abetment of suicide of child); 315 to 317 (act causing death after birth of a child etc.); 361 (kidnapping from lawful guardianship); 362 (abduction); 363 (punishment for kidnapping); 363A (kidnapping or maiming a minor for purposing of begging); 364A (kidnapping for ransom etc.); 366 (kidnapping etc. to compel woman for marriage etc.); 366A (procurement of minor girl for illicit forced intercourse); 366B (importation of girl from foreign country); 367 (kidnapping/abduction in order to subject person to grievous hurt, slavery etc.); 369 (kidnapping adductive child under 10 year with intent to steal from its person); 372 & 373 (selling & buying minor for purposes of prostitution etc.).

4.1 The Protection of Children from Sexual Offences Act, 2012: An overview of the POCSO, relevant legal provisions and guidelines for the protection of children against sexual offences along with punishments; role of doctors, psychologists & mental experts as per rules of POCSO.

Note: Instructions for Examination:

Unit III of the paper dealing with Violence against Women and Children is of 20 Marks.

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

It shall have 20 multiple-choice questions (with one correct and three incorrect choice options and no deduction of marks for wrong or un-attempted questions). Minimum two questions from each topic must be covered.

All the questions are to be attempted Qualifying Marks 33 percent

Duration of Examination 30 Minutes

The Paper Setter is requested to set the questions strictly according to the syllabus.

Pedagogy:

The entire syllabus of Unit III is to be covered in ten hours in total, with each lecture of one-hour duration.

The purpose behind imparting teaching-learning instructions is to create basic understanding of the contents of the Unit III among the students.

RELEVANT READING MATERIAL

Ahuja, Ram (1998). Violence against Women, New Delhi: Rawat Publication
NRHM, Child Abuse, A Guidebook for the Media on Sexual Violence against Children The Indian Penal Code (Universal Law Publishing Co. Pvt. New Delhi).
The Protection of Children from Sexual Offences Act, 2012
The Protection of Women from Domestic Violence Act
2005
The Sexual Harassment of Women at Workplace (Prevention, Prohibition and Redressal) Act, 2013
UNO, United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children, adapted for Children and Young People

Unit –IV Drug Abuse

UNIT IV (Drug abuse: problem, prevention and management)

1. Problem of drug abuse

Meaning and concept; types of drugs often misused; antibiotics, steroids and their misuse with suitable examples; habit forming drugs and their effects; drug addiction; drug tolerance and withdrawal symptoms; various signs and symptoms of drug abuse; vulnerable groups (age, gender and socio-economic status)

2. Prevention and management of drug abuse

Medical treatment through deaddiction center, support of family, media and school education; Government policies, programs and laws to prevent drug abuse.

Instructions to the examiners

1. Unit IV of the paper dealing with Drug abuse would be of 20 marks comprising of twenty multiple choice questions carrying one mark each having four options a, b, c, d with one correct and three incorrect alternatives.
2. The question paper shall be set strictly according to the syllabus uniformly

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

3. All the questions are to be attempted

Note: The teaching hours for the Unit IV will be 10 hours

Suggested readings

1. Kapoor T (1985) Drug epidemic among Indian Youth. New Delhi: Mittal Pub
2. Modi, Ishwar and Modi, Shalini (1997) Drugs: addiction and prevention, Jaipur: Rawat publications
3. World drug Report 2019, Booklet 1, Executive summary, United Nations Office of drug and crime
4. Bansal R and Kumar A (2020) Drug abuse, addiction and recovery

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

BCM103: PSYCHOLOGY FOR MANAGERS

Objective: The objective of the paper is to provide broad understanding about basic concepts and techniques of human behaviour to the students.

UNIT- I

Introduction: Concepts, Definitions: Need and Importance of Organisational Behaviour for Managers, Contributing Disciplines of OB, Nature and Scope, Organisational Behaviour Models. **Individual Behaviour:** Introduction and Meaning, Factors Affecting Individual Behaviour. **Models of Individual Behaviour**

Personality: Meaning, Characteristics, Determinants and Theories of Personality

Perception: Nature & Importance, Perception Process, Perpetual Errors and Distortions.

Attitudes and Values: Components, Sources and Measurement of Attitudes, Concept, Sources and Types of Values.

UNIT II:

Motivation: Meaning and Importance of Motivation, Theories of Motivation, Morale.

Inter Personal Behaviour and Transactional Analysis (TA).

Leadership: Definition, Importance, Leadership Styles, Models and Theories of Leadership .

Conflict Management: Traditional vis-a-vis Modern View of Conflict, Types and Causes of Conflict, Conflict Resolution.

Reference books:

1. Robbins, Stephens P., Organisational Behaviour
2. French, W and C. Bell, Organisational Development
3. Davis, Keith, Human Behaviour at Work: Organisational Behaviour
4. Luthans, Fred, Organisational Behaviour
5. Harold Weihrich, Koontz, Essentials of Management
6. Robbins, Stephens P., Organisational Behaviour Concepts, controversies and Applications.

Principal
S.D. College, Hoshlarpur

**ENGLISH (Compulsory)
(For B.A. Candidates Only)
SEMESTER VI**

Max. Marks	: 50
Written	: 45 Marks
Int. Ass.	: 05 Marks
Time	: 03 Hours
Teaching Hours per weeks:	04

- (i) The paper shall be divided into two sections i.e **section A & B**. The distribution of marks in each section shall be indicated separately against the questions.
- (ii) Section A shall deal with the text and Section B with composition and grammar.
- (iii) The questions should be set strictly in accordance with the pattern of question paper outlined in the syllabus.

Text Prescribed:

INSIGHTS: A Course in English Literature and Language (by K. Elango, Hyderabad: Orient Blackswan).
Panjab University Edition.

Unit IV-VI

Section-A (Poetry & Prose)

Q.1. Reference to the context only from Poetry. **One** out of **two** given stanzas. **5 marks**

Q.2. The examiner will set **eight** short questions from Poetry & Prose Sections of the prescribed text, out of which a student shall be expected to attempt only **five**, selecting, at least, **two** from each section (to be answered in not more than 60-80 words). These questions may be drawn from each of the units given in the text **10 Marks**

Q.3. The examiner shall set **four** questions (on the pattern of questions for **Critical Analysis** suggested in the prescribed text) again from **Poetry & Prose** Sections of the text, out of which a student is expected to attempt only **two** selecting at least, **one** from each section (to be answered in not more than 150-180 words). The questions should be chosen in such a manner that all the units given in the text are covered. **10 Marks**

Section-B (Composition & Grammar)

Q.4.A question on Précis writing shall be set, without any internal choice. For this purpose, the passage chosen should be simple, lucid and coherent and must not exceed 240-250 words. **10 Marks**

Q.5 (a) Idioms and Phrases to be used in sentences. **ten** out of **fifteen** **5 marks**

(b) One word substitution – **ten** out of **fifteen** **5 Marks**

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

ਧਰਮ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉੱਚਕੋਟੀ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰੀ, ਆਪਸੀ ਸਦਭਾਵਨਾ, ਅਹਿੰਸਾ, ਦਾਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਖਿਨਾਓ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤੰਤਰ ਲੇਖ ਇਕ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਜਾਹਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਬਤੀਤ ਕਰੇ, ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਜਿਵੇਂ ਦਰੱਖਤ ਲਗਾਉਣਾ, ਸਾਗ ਲਗਾਉਣਾ, ਖੂਹ ਖੁਦਵਾਉਣਾ, ਖਿਨਾਓ ਕਰਨਾ, ਉਹ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰੇ। ਇਹ 'Law of Piety' ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਨਿਯਮ ਨਾਮ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

8.1 ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (DEFINITION)

ਡਾ. ਰੋਮਿਲਾ ਥਾਪਰ ਨੇ 'ਧੰਮ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਧੰਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲਾਟੀਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਸਰੂਪ (Prakrit form of sanskrit word Dhrama) ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇ ਪੁਸ਼ਟਿਤ ਇਸ ਦਾ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ (Universal law) ਜਾਂ ਸੱਚਾਈ (Righteousness)। ਧੰਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਾਲਾ ਕਿ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੇਲ ਖਾਵੇ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਨਮਾਨ (Dignity of Man) ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ (Humanistic Spirit) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ।¹³ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ XII ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ (of all religions) ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

8.2 ਧੰਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ (MAIN PRINCIPLES OF DHAMM)

- (i) ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਸਨਮਾਨ (Respect for the Elders) — ਕਈ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ, ਗੁਰੂਜਨਾਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰਮਣਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ।
- (ii) ਛੋਟਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ (Regard for the younger) — ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਭਿਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉਮਰ ਤੋਂ ਛੋਟੇ, ਦਾਸਾਂ, ਨੌਕਰ, ਬੰਦ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਆਦੇਸ਼ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀਪੂਰਵਕ ਵਿਹਾਰ ਅਪਨਾਉਣ।
- (iii) ਸਚਾਈ (Righteousness) — ਅਸੀਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਸਚਾਈ (Righteousness) ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ।
- (iv) ਅਹਿੰਸਾ (Non-violence) — ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਗੱਤਿਆ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ। ਉਸਨੇ ਆਪ ਮਾਸ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਗਾਠੇ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਧਰਮ ਵਿਜੈ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਸੀ।
- (v) ਉੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾਪੂਰਣ ਜੀਵਨ (High Moralistic life) — ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਕ, ਦੁੱਸੇ, ਚੰਦਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਘਿੂਣਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਉੱਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

13. "Dhamma was aimed at building up an attitude of mind in which social responsibility and the behaviour of one person towards another, was considered of great relevance. It was a plea for the development of a humanistic spirit in the activities of society."
 —Romila Thapar : History of India Vol, I Page 14.

Human Values

Principal
 S.D. College, Hoshiarpur

ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਜਿਹੀ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਵਾਲ ਕਟਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਦਾ ਸੀ—“ਬੁੱਧਮ ਸਰਣਮ ਗੱਛਾਮੀ” (ਬੁੱਧ ਦੀ ਸਰਣ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ), “ਧਰਮਮ ਸਰਣਮ ਗੱਛਾਮੀ” (ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਣ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ) ਅਤੇ “ਸੰਘਮ ਸਰਣਮ ਗੱਛਾਮੀ” (ਸੰਘ ਦੀ ਸਰਣ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ)। ਇਸ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭਿਕਸੂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭਿਖਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(ii) ਦਸ ਆਦੇਸ਼ (Ten Commandments)—ਸੰਘ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਸ਼ੀਲ ਵਿਹਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਦਸ ਆਦੇਸ਼ (Ten Commandments) ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਨ—

- (1) ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਨਾ ਦੇਣਾ।
- (2) ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰਨੀ।
- (3) ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ।
- (4) ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ।
- (5) ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਕਰਨਾ।
- (6) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਭੋਜਨ ਨਾ ਕਰਨਾ।
- (7) ਨੱਚਣ ਗਾਉਣ ਵਿਚ ਭਾਗ ਨਾ ਲੈਣਾ।
- (8) ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਕਰਨਾ।
- (9) ਗੱਦੇਦਾਰ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੌਣਾ।
- (10) ਸੋਨਾ-ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਾ ਰੱਖਣਾ।

ਬੁੱਧ ਭਿਕਸੂ ਅਤੇ ਭਿਕਸੁਣੀਆਂ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਿੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਭਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਿਕਸੂਆਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਭਿਕਸੂਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸ਼ਰਮਦਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

(iii) ਸੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਜਾਤੰਤਰਿਕ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Democratic Working of the Sangha)— ਮਹਾਤਮਾ ਗਣਤੰਤਰੀ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁੱਧ ਸੰਘ ਦੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗਣਤੰਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਾਇਆ। ਸੰਘ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਮਤਦਾਨ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਘ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਸੰਘ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਮਤਦਾਨ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਘ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਸੰਘ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਮਤਦਾਨ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਘ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਸੰਘ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਸੰਘ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਭਿਕਸੂ ਆਪਣੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕਸ਼ਟਦਾਇਕ ਲੰਬੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 8 ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਭਿਕਸੂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਆਖਰ ਰਾਜਸੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਧਨ ਸੰਪੱਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਬੁੱਧ ਭਿਕਸੂਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਐਸਪੂਰਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੈਤਿਕ ਪਤਨ ਆ ਗਿਆ। ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਸੰਘ ਦੀ ਫੁੱਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਪਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

3.4 ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਵਿਕਾਸ (GROWTH AND SECTARIAN DEVELOPMENT OF BUDDHISM)

(i) ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ (Growth of Buddhism)—ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਤਿਆਗਮਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਰਾਜ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ, ਬੁੱਧ ਭਿਕਸੂ-ਭਿਕਸੁਣੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਇਸ ਨੇ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਧਾਇਆ।

(ii) ਅਸਟ ਮਾਰਗ ਜਾਂ ਮੱਧ ਮਾਰਗ (Eight Fold Path or Middle Path) - ਬੁੱਧ ਨਾ ਤਾਂ ਅਤੀ ਵਧੇਰੇ ਆਸਾਨ ਨੂੰ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਤੀ ਭਾਰੀ ਸੰਨਿਆਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕੇ। ਸੱਚਾ ਵਿਚਾਰੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਤੀ ਭਾਰੀ ਸੰਨਿਆਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕੇ। ਸੱਚਾ ਵਿਚਾਰੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਤੀ ਭਾਰੀ ਸੰਨਿਆਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕੇ।

- (1) ਸੱਚੀ ਵਿਸ਼ਵੀ-ਚਾਰ ਮਹਾਨ ਸੱਚਾਈਆਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।
- (2) ਸੱਚਾ ਸੰਕਲਪ-ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਭੇਗ ਵਿਚ ਲੀਨ ਨਾ ਹੋਣਾ।
- (3) ਸੱਚਾ ਵਾਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ।
- (4) ਸੱਚਾ ਕਰਮ-ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਹੀਣਤਾ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣਾ।
- (5) ਸੱਚਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ-ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਟੀਕਾ-ਬਿੰਨ ਅਪਨਾਉਣਾ।

(6) ਸੱਚਾ ਯਤਨ-ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ, ਅਤੇ ਬੁਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ।

(7) ਸੱਚੀ ਸਮਿਤੀ-ਸੰਸਾਰਿਕ ਮੋਹ ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨਸੀਲ ਅਤੇ ਸਮਿਤੀ ਰਹਿਣਾ।

(8) ਸੱਚੀ ਸਮਾਧੀ-ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨਾ।

(iii) ਦਸ ਸ਼ੀਲ (Ten Commandments) - ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਪੂਰਣ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸ ਸ਼ੀਲਾਂ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਸ ਸ਼ੀਲ ਹਨ- ਅਹਿੰਸਾ, ਸੱਚ, ਅਸਤੇਅ (ਚੋਰੀ ਨਾ ਕਰਨਾ), ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨੀ, ਗਲਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਭੋਜਨ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਅਰਾਮਦੇਹ ਅਤੇ ਗੱਦੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਨਾ ਸੋਣਾ, ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਿਆ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਆਦਿ।

(iv) ਅਹਿੰਸਾ (Non-Violence) - ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਸੰ-ਕਿਸੇ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਜਾਂ ਤਕਲੀਫ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦੁੱਖੀ ਨਾ ਕਰਨਾ।

(v) ਕਰਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Philosophy of Karma) - ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਈ ਕਰਮ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਵਾਗਮਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਾ ਅਮਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਮ, ਵਚਨ, ਪ੍ਰਯਤਨ, ਵਿਚਾਰ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

(vi) ਨਿਰਵਾਣ (Virvana) - ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਨਿਰਵਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਵਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। 'ਨਿਰਵਾਣ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੀਵੇ ਦਾ ਬੁਝ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਨਿਰਵਾਣ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਾਂਪਰੀਨਿਰਵਾਣ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

(vii) ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਚੁੱਪ (Silent about the existence of God) - ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੋਜ ਵਾਲੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੋਜ ਵਾਲੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਸਨ।

Principal
S.D. College, Mosharpur

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ... ਵਿਚਾਰੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਤੀ ਭਾਰੀ ਸੰਨਿਆਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕੇ। ਸੱਚਾ ਵਿਚਾਰੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਤੀ ਭਾਰੀ ਸੰਨਿਆਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕੇ।

(iii) ਯੱਗ, ਵਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ, ਗਣਨ, ਯੱਗ, ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

(ix) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ (the Vedas) - ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪੁਸ਼ਟੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਅਤਾ ਅਤੇ ਚਾਰਤਾ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਮਾੜੇ ਤੇ ਚੁੱਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

(x) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ (the Vedas) - ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪੁਸ਼ਟੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਅਤਾ ਅਤੇ ਚਾਰਤਾ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਮਾੜੇ ਤੇ ਚੁੱਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

(xi) ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਖਾਰਜ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਰੋਤੀ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਖਾਰਜ ਪੂਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਘੋਸ਼ਣੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਅਪਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਬੁੱਧ ਸਿੱਖ (Buddhist Sa... ਇਸ ਸੰਸਥਾ' ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ... (i) ਮੈਂਬਰਸਿਪ (Members... ਇਸ ਸਿੱਖ ਦੀ ਮੈਂਬਰ... 6. ਚਾਰੇਦਾਰ ਨਾਕਾਰਿਠ...

13.1 ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (JOINT FAMILY SYSTEM)

ਵੈਦਿਕ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Joint Family System) ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਸਰੋਤਮੂਲਕ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਆਦਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ, ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਾ, ਪਤਨੀ, ਭਰਾ, ਪੁੱਤਰ (ਸੱਤ-ਔਂਠ), ਪੋਤਰੇ, ਪੋਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਭਤੀਜੇ-ਭਤੀਜੀਆਂ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਧਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੰਡ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੰਪਤੀ (ਜਾਇਦਾਦ) ਸਾਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਪੁੱਤਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

13.2 ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ (PLACE OF WOMEN IN SOCIETY)

ਭਾਵੇਂ ਗੁਪਤ ਕਾਲੀਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਏਨਾ ਸਨਮਾਨਮਾਨਕ ਸਥਾਨ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵੈਦਿਕ ਵਿਚ ਹਾਸਿਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਾਫੀ ਚੰਗੀ ਸੀ। ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਹੁਮਾਰ ਦੇਵੀ ਸਿੱਕੇ ਉੱਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਕੁਮਾਰ ਦੇਵੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਅੰਕਿਤ ਹੋਣਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਤੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਔਰਤਾਂ ਉਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ, ਕੁਸ਼ਲ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ, ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕਾਲੀ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਸਜੱਗ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਵਰਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਚੁਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਕੰਨਿਆ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਵਰਤ ਚੁਣਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਗੱਲ ਉਚ ਅਤੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਅਦ ਉਚ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਦੂਸਰੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਰਾਮ ਗੁਪਤ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਧਰੁਵ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਫੈਦ ਕੱਪੜੇ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਮਰ ਕੋਸ਼ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਤੇ ਨਾਰਦ ਅਤੇ ਪਰਾਸ਼ਰ ਆਦਿ ਸਿਮਰਤੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਸਿਮਰਤੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਸੰਜਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸੀ, ਪਰ ਉੱਚ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਬਿਰਧ ਵਿਆਹ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਪਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪਰਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਫਾਰੀਯਾਨ ਦੇ ਯਾਤਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਕਿਤੇ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਪਰ ਗੁਪਤ ਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਔਰਤਾਂ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਡ ਕਢਣ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਕੁੰਤਲਾ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰਦੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਘੁੰਡ, ਨਾਲ ਢੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਤੇ ਅਲੋਚਾ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਪਤਕਾਲ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

Gender Sensitization

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ : ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ, ਬੀ. ਆਰ. ਅੰਬੇਦਕਰ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੜਨ-ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਹੁਚੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਗਈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜਾਈ ਦਾ ਘੱਟ ਸ਼ੌਂਕ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪੜਨ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

(iv) ਜੋਤਿਬਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ (Conspiracy to Murder Jotiba)—ਪੂਨਾ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਜੋਤਿਬਾ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਉਸ ਤੋਂ ਈਰਸ਼ਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੱਟੜ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਮੌਕਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਜਾਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਦਲਿਤਾਂ ਰੋੜੇ ਅਤੇ ਧੌਂਦੀ ਰਾਮ ਨੂੰ 1000 ਰੁਪਏ ਸੁਪਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜੋਤਿਬਾ ਦੇ ਘਰ ਦਾਖਿਲ ਹੋਏ। ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਜੋਤਿਬਾ ਵੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋਤਿਬਾ ਨੇ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਉਹ ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੋਤਿਬਾ ਦੇ ਪੈਰੀ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਇਹੋ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣ ਗਏ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਬੁਰਾ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋਤਿਬਾ ਰਾਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਧੌਂਦੀ ਰਾਮ ਨੇ ਇੰਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸੱਤ-ਸੌਧਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਉੱਘਾ ਨੇਤਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਜੋ ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

(v) ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਯਤਨ (Efforts to improve the lot of widows)—ਵਿਧਵਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁਕਣ ਵਾਸਤੇ ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। 1856 ਈ. ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਵਿਧਵਾ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ' ਐਕਟ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਹਿੰਦੂ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਨੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਨੇ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨਾਥ ਹੋ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਯਤੀਮਖਾਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਇੱਥੇ ਗਰਭਵਤੀ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੇ ਬੱਚੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ।

(vi) ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ (Tirade against Exploitation of Dalits)—ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਵਿਗਾਮੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 1869 ਈ. ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ Priest craft Exposed ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਡਿਤ, ਪ੍ਰੋਹਿਤ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗਰੀਬ, ਅਨਪੜ ਅਤੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਦਲਿਤਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਆਹ, ਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਧੰਨ ਮੰਗ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਨੇ ਜੂਨ 1873 ਈ. ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬ (Indian Empire under the cloak of Brahminism) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਫਾਵੇਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤੀ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ।

(vii) ਸੱਤਿਆ-ਸ਼ੋਧਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (Foundation of Satya-Shodhak Samaj)—ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਨੇ ਗਰੀਬ, ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ 24 ਸਤੰਬਰ 1873 ਈ. ਨੂੰ ਪੂਨਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੱਤਿਆ ਸ਼ੋਧਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਾਨਚੀ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਕੱਤਰ ਨਰਾਇਣ ਰਾਓ, ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਓ ਕਡਾਲਕ ਸਨ। ਇਹ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ। ਦਲਿਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਣਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਤਾ ਲਿਆਉਣਾ। ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇਸ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਖੰਡੇ ਰਾਓ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਖੰਡੇ ਰਾਓ ਦੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਣ ਲਿਖ

P.S. Hoshla
D. College, Hoshla

ਕ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ
ਫਿਰਮੀ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ
ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ
ਜੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਕਾਰਣ
ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੋਤੀ
ਕਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ
ਇਆ।
ਮਰ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ
ਤਿਤ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ
ਜੋਆ। ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ
girls)—ਜੋਤਿਬਾ ਫੂਲੇ ਨੇ
21 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ
ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸੁਧਰ
ਕੋਈ ਵੀ ਅਧਿਆਪਕਾ ਉਥੇ
ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜਾਉਣ ਦੀ
ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ
ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਖੋਲ ਕਰਨ ਨਹੀਂ
ਸੀ। ਉਸਨੇ ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਵੀ
ਕੋਈ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ
ਕਮੇਂਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਨੇ
ਲਿਤ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਪੜਨ
ਨਾਂ ਮਹਾਨ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ
ਨ ਪੂਨਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ
ਵੱਲੋਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ
ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ
ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾਂ
ਸਵਾਈ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਨੇ
ਕੋਈ ਕਾਰ ਕਰ ਨੀ ਲਿਆ। ਇ
ਇਆ ਦੀ ਸਿੱਤ ਕੋਈ।
ਸਿੱਤਰਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ
ਪ੍ਰਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨੀਵੀ
n Social Revolution. P-4)

- (4) ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਠ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (5) ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਲਈ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰੋ।
- (6) ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਭ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
- (7) ਸਰੀਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- (8) ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰੋ।
- (9) ਸਭ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਰਹੋ।
- (10) ਸੁਤੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਪਣਾਓ, ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਇਸ ਲਈ ਸਹਿਨਸੀਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰੋ।

ਇਹਨਾਂ ਦਸ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ।

(ii) ਪੰਜ ਯੱਗ (Five Yajans)—ਦਸ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਯੱਗਾਂ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਯੱਗਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਨਿਯਮਿਤ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜ ਯੱਗ ਹਨ—

- (1) ਸਵੇਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਈਸ਼ਵਰ ਉਸਤਤੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਫੁਲ ਯੱਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (2) ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ। ਇਸਨੂੰ ਪਿਤਰ ਯੱਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (3) ਵਾਤਾਵਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗ ਵਿਚ ਘਿਓ ਅਤੇ ਸਮਗ੍ਰੀ ਪਾ ਕੇ ਰਵਨ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਵ ਯੱਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (4) ਮੇਹਿਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਅਤਿਥੀ ਯੱਗ ਹੈ।
- (5) ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਤਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਨ ਯੱਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(iii) ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਖੰਡਨ (Condemnation of Idol Worship)—ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਹੀ ਸਕਾ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਮੰਤਰ-ਉਚਾਰਨ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(iv) ਬੁਠੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ (Condemnation of false rituals)—ਆਰੀਆ-ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਬੁਠੇ-ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(v) ਜਾਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਖੰਡਨ (Condemnation of Caste System)—ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਤੀ ਉਸਦੇ ਜਨਮ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ, ਕਰਮ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਉੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(vi) ਇਸਤਰੀ-ਵਰਗ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ (Equality of Women)—ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਪੂਰਵਕ ਸਥਾਨ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੱਲ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ-ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਖੱਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਸਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ, ਕੁੜੀ-ਮਾਰਨੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ।

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

3.3 ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ

IN DIFFERENT FIELDS

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ :
ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੋ:

(i) ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਯਾਨੰਦ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਖਾਸਕਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਘਿਣਾ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਤੀਜੇ, ਹਿੰਦੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਵ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਧ ਇਲਾਵਾ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸੁੱਚੀ ਦੁਆਰਾ ਦੂਜੇ ਨੇ

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਉੱਚੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਅ ਧਾਰਮਿਕ ਮਤਭੇਦ ਵਧ

(ii) ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤ ਸਿਰਫ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਸੰਬੰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿ ਜਾਈਆਂ। ਵਿਧਵਾ-ਵਿਆ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਮਿਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ ਚੇ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਤਨਮਿਧਾਨੇ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਆਤ ਪਹਿਲਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੁ

(iii) ਸਿੱਖਿਆ ਪੂ education)—ਆਰੀਆ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ (ਪੰਜਾਬ)

6. ਸੁੱਚੀ ਦਾ ਆ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ

Principal
S.D. College, Hoshiarpur

3.3 ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (ACHIEVEMENTS OF ARYA SAMAJ IN DIFFERENT FIELDS)

IN DIFFERENT FIELDS)

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

(i) ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Achievements in Religious Field)—ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਰੀਆ-ਸਮਾਜ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਖਸਕਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਲੋਕ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜੋਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਘਿਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਤੀਜੇ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਬੂਠੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਲੋਕ ਇਸ ਧਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਾਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਆਡੰਬਰਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਸੁਭ ਕੰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਡੰਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੱਟਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਤਭੇਦ ਵਧ ਗਏ ਜਿਸਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ।

(ii) ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Achievements in Social Field)—ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਸਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ, ਕੁੜੀ ਮਾਰਨ, ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਨ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੁਰੀਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਲਗਪਗ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਵਿਧਵਾ-ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਘੱਟ ਹੋ ਗਏ। ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋੜ-ਫੜ ਦੇ ਮਿਲਜੁਲ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਹਰੀਜਨ ਉਦਾਰ ਵੱਲ ਵੀ ਦਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਇਸ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਿਤ ਸਥਾਨ ਦੁਆਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਦੀਨ-ਦੁਖੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਵੀ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਕਾਲ-ਪੀੜਤ ਅਤੇ ਭੂਚਾਲ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

(iii) ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੇਣ (Contribution of Arya Samaj in the Spread of education)—ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਦਯਾਨੰਦ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਭ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। 1886 ਈ. ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿਚ ਦਯਾਨੰਦ ਐਂਡ ਗਲੋ ਵੈਦਿਕ ਸਕੂਲ (D.A.V. School) ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ 1889 ਈ. ਵਿਚ

5. ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ।

Principal
College, Hoshiarpur

BCM 505: ENTREPRENEURSHIP AND SMALL BUSINESS

Objectives:- The basic objective of this course is to help the learners understand various issues involved in setting up a private enterprise and develop required entrepreneurial skills in economic development. It also aims to motivate students to opt for entrepreneurship and self-employment as alternate career options.

UNIT- I

Entrepreneurship- Concept and Theories; Entrepreneur- Meaning and Characteristics, Entrepreneurial mindset.. Distinction between manager and entrepreneur. Distinction between entrepreneur and intrapreneur. Innovation- meaning , features, and need. Latest innovations in manufacturing and service sectors. Social and commercial entrepreneurship.

Women Entrepreneurship- Problems Faced, Suggestions, Role of Government to promote Women Entrepreneurship; Socio- economic Environment.

Business Planning, Entrepreneurial Development Programmes-- their Relevance and Achievement, Role of Government in Organizing EDPs.

UNIT- II

MSMEs –Definition, Registration process and its procedure, Benefits of registration. MSMEs--- Seed Bed of Entrepreneurship; Start up- Its Concept, steps and need.

Product Planning and Management; Marketing Management; Growth and Diversification Strategies.

Logistics management—meaning, features, and its role in business enterprises

Role of MSMEs in the National Economy; Role of ecommerce and mcommerce in

promoting small business. Small Business and Modern Technology. Tax

Considerations/tax benefits to MSMEs; MSME'S Exemptions.

Project works

- Understanding the life of celebrated and unsung entrepreneurs
- Study the role of government, women, and dalits as entrepreneur
- Study the role of social marketing, social entrepreneurship, and social audit
- Study the role of different forms of business ownership
- Study the online business models and role of ecommerce and mcommerce
- Study of Indian model of businesses
- Study the shades of business in urban and rural areas
- Study various aspects of organizations like Tata, Reliance, Maruti, Hindustan Motors, Wipro, Haldiram, Flipkart, Amul, Amaravati Talluka, Lizzatapad, Google, Apple etc.
- Study Gandhi's Trusteeship model through Corporate Social Responsibility/Corporate

- Governance orientation of companies.
- Study the role of demographic, psychographic, political, competitive, and environmental factors in business
- Study the management of businesses like wellness, event management, radio taxis, etc.
- Study the role of business facilitators like banking, insurance, supply chain, and logistics, etc.
- Study of Dabbawals and mathematical reasoning
- Use and analysis of secondary data sources for business decision making
- Writing business plan

Suggested readings

1. Desai, Vasant (2003). Small-Scale Industries and Entrepreneurship. Himalaya Publishing House, Delhi.
2. Kaulgud, Aruna (2003). Entrepreneurship Management. Vikas Publishing House, Delhi.
3. Cynthia, L. Greene (2004). Entrepreneurship Ideas in Action. Thomson Asia Pvt. Ltd., Singapore.
4. Chandra, Ravi (2003). Entrepreneurial Success: A Psychological Study. Sterling Publications Pvt. Ltd., New Delhi.
5. Balaraju, Theduri (2004). Entrepreneurship Development: An Analytical Study. Akansha Publishing House, Uttar Nagar, New Delhi.
6. David, Otes (2004). A Guide to Entrepreneurship. Jaico Books Publishing House, Delhi.
7. Tanuja (2004). Entrepreneurship. Galgotia Publishers

PANJAB UNIVERSITY, CHANDIGARH
OUTLINES OF TESTS, SYLLABI AND COURSES OF READING IN VARIOUS SUBJECTS FOR
B.A./B.Sc. (GENERAL) FIRST YEAR (SEMESTER SYSTEM) i.e. FIRST SEMESTER
NOVEMBER/DECEMBER 2023 AND SECOND SEMESTER APRIL/MAY 2024, EXAMINATIONS.

ENGLISH (Compulsory)

SEMESTER – I

Max. Marks	: 50
Theory	: 45 marks
Internal Assessment	: 05 marks
Time	: 03 Hours
Teaching Hours per week	: 04

Text Prescribed :

English at Work, (Selection from Poetry & Prose), Eds T. Vijay Kumar, B. T. Seetha, A. V. Suresh Kumar, Y. L. Srinivas, New Delhi: Macmillan India Ltd. 2012, revised edition.

Poems = 1-4
Prose Chapters = 1-4

Section-A

- Q.1. Reference to the Context from Poetry and Prose. *Two* out of *four* passages to be attempted. One each from Poetry and Prose. **05+05=10 marks**
- Q. 2. Questions from poetry in not more than 50-60 words. *Two* out of *five* to be attempted. **05 marks**
- Q.3 Essay type questions from Prose in not more than 100-120 words. *Two* out of *three* to be attempted. **06 marks**

Section B

- Q.4. Paragraph Writing (Descriptive and Narrative) *One* out of *three* to be attempted **05 marks**
- Q.5. Comprehension of passage from Prose text **05 marks**
- Q.6 Grammar - Voice, Determiners, Modals, Antonyms **10 marks**
- Q.7. Translation from Vernacular to English. *Four* out of *Six* sentences (only tense based) **04 marks**

OR

For foreign students Paragraph Writing on Proverbs in not more than 100 words.

Principal

S.D. College, Hoshiarpur

ENGLISH (Compulsory)
SEMESTER – II

Max. Marks	: 50
Theory	: 45 marks
Internal Assessment	: 05 marks
Time	: 03 Hours
Teaching Hours per week:	04

Text Prescribed :

English at Work (Selection from Poetry & Prose), Eds T. Vijay Kumar, B. T. Seetha, A. V. Suresh Kumar, Y. L. Srinivas, New Delhi: Macmillan India Ltd, 2012, revised edition.

Poems = 5-8
Prose Chapters = 5-8

Section-A

- Q.1. Reference to the Context from Poetry and Prose. *Two* out of *four* passages to be attempted. One each from Poetry and Prose. **05+05=10 marks**
- Q. 2. Questions from poetry in not more than 50-60 words. *Two* out of *five* to be attempted. **05 marks**
- Q.3 Essay type question from Prose in not more than 100-120 words. *Two* out of *three* to be attempted. **06 marks**

Section B

- Q.4. Letter Writing (Personal only) **05 marks**
- Q.5. Grammar : Narration, Preposition, Conjunctions, Synonyms **10 marks**
- Q.6 Comprehension of Unseen Passage **05 marks**
- Q.7. Translation from Hindi to English. *Four* out of *six* sentences (only idiom based) **04 marks**

OR

For foreign students Paragraph Writing on Proverbs in not more than 100 words.

 Principal
 S.D. College, Hoshlarpur